

„Българистиката по света, филологията у дома“
„Bulgarian Studies around the World, Philology at Home”

ЕДНО ИЗДАНИЕ НА „МИТАРСТВАТА“ ОТ ЕПОХАТА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Любка Ненова

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Изданието, посочено в заглавието на настоящата статия съдържа различни текстове с есхатологично съдържание. Един от тях е „Митарствата на душата“ – част от „Житието на св. Василий Нови“. Основният текст на „Житието на св. Василий Нови“ се появява през Средновековието. Текстът отново става популярен по време на Възраждането, и особено частта за *Митарствата на душата на Блажената Теодора*.

Настоящото издание е преведено от църковнославянски език и е публикувано от Найден Йоанович през 1843 г. Преводът от църковнославянски е дело на Йоаким Кърчовски. Това изследване има за цел да опише печатния текст по съдържание и специфични особености на българския книжовен език

Ключови думи: издание; превод; св. Василий Нови; „Митарствата на душата“

Изданието, което е обект на настоящото изследване, е „Книга нарицаема МИТАРСТВА“, издадена от Найден Йоанович от Татар Пазарджик през 1843 г. в Букурещ. Всъщност това е второ издание на „Сиа книга, глаголема Митарства“ от Йоаким Кърчовски от 1817 г. Настоящото съобщение има за цел да се фокусира върху второто издание на текста, осъществено 26 години след първото и подложено на частично изменение. Въпросът за отношението между двете издания е любопитен. Както личи още от заглавието, в езика на текста също са въведени някои изменения. Тези промени обаче ще бъдат обект на друго изследване.

Основните акценти в настоящата разработка са свързани с фигурите на преводача и издателя на това конкретно издание от 1843 г., както и с езиковите особености на текстовете в изданието, които неминуемо, в една или друга степен, отразяват възгледите за развиващия се книжовен български език не само на преводача и издателя, но и на голяма част от българските възрожденци и родолюбиви радатели на познанието и християнството. Подробно ще бъде обърнато внимание на правописните и езиковите особености на текста, носещ заглавието на изданието.

Книгата на Йоаким Кърчовски представява превод на популярния разказ за *Митарствата на Блажена Теодора* от „Житието на св. Василий Нови“ – текст, получил широко разпространение в средновековните славянски литератури.

„Книга нарицаема МИТАРСТВА“, 1843 г. – описание на изданието

Според цялостното оглавление „Книга нарицаема МИТАРСТВА / Преведена на Болгарски от житието на Свѣта-го Василиа Новаго, за двадесетѣ Митарства, който е преминала Свѣта Феодора, Сказаніе за Стращенъ Сѣдъ, Слово Свѣтаго Пророка Данила, и други душеполезни притѣрки.“ преводът е направен от църковнославянски на новобългарски език и съдържа следните откъси от *Житието на св. Василий Нови: За двадесетте Теодорини митарства, Сказание за Страшния съд, Слово на св. пророк Даниил*, както и някои други душеполезни притурки.

От титулната страница черпим още сведения за изданието на книгата – „Напечатана съ съз иждивеніето на Г. Хаѣи Найденъ/ Юанновича учителя и книгопродавца жителя Та-таръ-Пазарчичкаго, заради душевно спасеніе на православните Християни.“, а именно: 1) сведения за издателя – хаджи Найден Йованович, Татар-Пазарджи-чанин, и 2) предназначение на книгата – „за душевно спасение на православните християни“, както и 3) мястото – Букурещ, в печатницата на братя Каркалеки, и 4) годината на издаване – 1843 г. (вж. приложението).

На гърба на титулната страница е поместена гравюра с *Разпятие Христово*. На с. 2 има заставка – щампа на Чаша за св. Причастие, разположена между два кръста (този отляво е еднораменен, а този отдясно – двураменен кръст), поставени върху разтворени „църковни“ книги. От двете страни на *Чашата* стоят две палмови клонки, разположени около нея в полукръг. Цялата композиция е подредена на перваз, поддържан от крилето на ангел. Тази заставка – щампа – миниатюра е в пряка връзка с „Предисловието (Въведение)“⁽¹⁾ на книгата (с. 2 – 13). В него се отправя призив към християните „да дойдат да чуят и видят защо е много страшно, когато умират хората, особено когато не са се причестили“ преди това. Споменава се, че телесните грахове са по-леки от душевните (причинени от помисъл) и че трябва в този живот да обичаме Бога и враговете си и не само да ги обичаме, но и да се молим за тях. Следва кратък преразказ от *Житието на св. Василий Нови*, за да се аргументира един вид присъствието на приложените в изданието текстове (повечето от които са с есхатологичен характер). Същинският преразказ от *Житието* започва с факта, че св. Василий живял в Цариград, имал прислужница на име Теодора. Тя му служила вярно, а той я учил на пост и на покаяние за граховете ѝ. Освен Теодора имало и друг един постник – Григорий. Когато Теодора починала, Григорий искал да разбере какво е станало с душата ѝ, къде е тя. Затова често молел своя духовен отец – св. Василий, който, не искайки да го огорчава, се помолил на Бог да му разкрие тайната. Така една нощ в съня си Григорий видял блажена Теодора в Рая. Зарадвал се и я помолил да му разкаже за смъртта си и за преминаването през митарствата (бжадѣрници дѣволскіи). Тя му разказва как първо се появили много зли духове „като черни арапи“, издаващи различни звуци (вой на кучета или вълци, грухтене на свине), кой от кой по-страшни. После се появили два ангела – светли, с бели коси и с бели дрехи, запасани със златни пояси. След тях дошла Смъртта с дълго наметало и кости под него, а в ръцете си носела различни инструменти

за рязане и мъчене (брадви, секири, сърпове, ножове и др. режещи инструменти). Ангелите помолили Смъртта да не мъчи много Теодора, защото „нямала много грехове“. Разказът завършва с излизането на Теодорината душа от тялото ѝ и ангелите я повеждат към Слънцето и небето. Но преди това се явява св. Василий Нови с една червена торбичка, от която ангелите да дават при нужда при преминаването през въздушните митарства.

Пагинацията на изданието е с арабски числа, но в раздела за *Митарствата* те са разположени в горния ляв, съответно десен ъгъл на страницата (срв. напр. с. 16: 16), докато в *Слово за Страшния съд Божий* и за *Второто пришествие Христово* пагинацията е разположена централно отгоре на всяка страница в кръгли скоби и по две щампи на цветчета от двете страни на скобите (с. 38 – 63, срв. напр. с. 63: ☿ (63) ☿). После продължава отново централно на върха на страницата, но с друго оформление – интервал, звездичка, интервал, пореден номер на страницата, пак интервал, звездичка, интервал (срв. напр. с. 65: – ★ – 65 – ★–). Такова е оформлението на пагинацията до края на изданието.

Всяко поредно *Митарство* е отпечатано с главни букви – *Мытѣрство*, а поредният му номер е с буквени цифри. Разположено е като заглавие в средата на реда, като пред всяко предходно митарство има оставени по два свободни реда. Началото на всяко митарство започва с инициал, наподобяващ двойноконтурните ръкописни инициали, но без орнаментация и без друг цвят мастило. Тоест изпълнението на инициалите е с черно мастило, каквото е и за целия текст на изданието. Текстът на Митарствата, а и останалите текстове в изданието, не са рамкирани. Двойноконтурни, запълнени с черно мастило, инициали са налице и в началото на следващите след Митарствата *Слова*. Всяко от *Словата* е предхождано от една и съща заставка от растителен тип и завършва с проста концовка, комбинация от точка и две прави линии, постепенно изтъняващи в посоката на отдалечаването си от точката. Тази своеобразна концовка е в центъра на реда след съответния текст. Различна е концовката в края на *Слово за Честния и животворящ кръст Христов*, която представлява стрък разлистена роза с четири пъпки. Същата концовка присъства и след текста на *Краткото описание на 20-те атонски манастира*. Началото на *Краткото описание* и самото заглавие, предшествано от заставка – перваз, подпиран от ангелски криле, са поместени в спираловидна рамка, определяща ширината на текстовото поле. Спираловидната рамка е характерна само за тази начална страница – с. 79. Другото интересно нещо по отношение на оформлението на изданието е, че текстовете след с. 79 продължават след съответния разделителен елемент (заставка, концовка) на същата страница, а не на нова, както беше в началото на изданието. Липсва концовка след *Описанието на Рилския манастир*, а следващият текст започва, както вече споменах, на същата страница след заставка – перваз, подпиран от ангелски криле (два пъти в цялото издание).

Тъй като изданието не разполага със съдържание, смятам за необходимо да го представя.

Съдържание:

С. 2 – 13: Предисловие (Въведение на изданието);

С. 14 – 37: Двадесетте Теодорини митарства²⁾;

С. 38 – 50: Слово за Страшния съд Божий и за Второто пришествие Христово (СЛОВО/ ЗАРАДЪ/ СТРАШЕНЪ СЪДЪ БОЖИИ/ И/ ВТОРОТО ПРИШЕСТВИЕ/ ХРИСТОВО);

С. 51 – 63: Слово второ на св. пророк Даниил (СЛОВО/ ВТОРОЕ СВАТАГЪ/ ПРОРОКА ДАНИИЛА);

С. 64 – 78: Слово за въздвижение на Честния и животворящ кръст Господен (СЛОВО/ НА ВОЗДВИЖЕНИЕ ЧЕСТНАГО/ И ЖИВОТВОРЯЩАГО КРЕСТА ГДНА);

С. 79 – 91: Кратко описание на 20-те атонски манастира (КРАТКО СПИСАНИЕ/ НА СВАТЫЙТЕ ДВАДЕСЕТ МОНАСТЫРИ, ЗАРАДЪ/ ПОКЛОННИЦЫТЕ ЦО ИДАТЪ НА СВАТА ГОРА, И/ ЗА ДРУГИ ЦО ЖЕЛААТЪ ДА ЗНААТЪ ЧЕДЕСЫТЕ,/ ЦО СЪ ПО СВАТОГОРСКИТЕ МОНАСТЫРЕ.);

С. 91 – 93: Описание на Рилския манастир (ОПИСАНИЕ РЫЛСКАГО/ МОНАСТЫРА);

С. 93 – 97: Описание полезно (ОПИСАНИЕ ПОЛЕЗНО) – кога как се пости, като се прави преглед на цяла една Църковна година;

С. 98 – 104: Списък на местата, където ще се разпространява изданието (Ѡ ТИА МИТАРСТВА ЦЕ СХ НАМИРАТЪ ЗА-/ ПРОДЪВАНЕ). Изброени са имена на хора от Гюргево, Браила, Галац и България (Габрово, Сливен, Трявна, Дряново, Севлиево, Турчетата³⁾, Лясковци, Арбанаси, Елена, Котел, Силистра, Шумен, Русе, Свищов, Ловеч). Някои от тях ще се грижат за разпространението на изданието, други са заявили, че искат да го притежават за себе си. И едните, и другите (независимо дали са печатари, книжари, учители, свещеници, спомоществователи) често са определяни в този списък като хора „родолюбиви“. Списъкът завършва с цената на книгата – „ЦЕНА НА ТАА КНИГА 1. РЪБИЕ⁴⁾“.

Отбелязан е броят на всяка кола в долния десен ъгъл на началната страница – 13 коли, от които всяка е по 8 страници, общо 104 страници. Точно толкова страници съдържа изданието.

Липсват приписки, но в самото издание има интересно сведение за издателя Найден Йованович, отпечатано от него в края на *Описание полезно*. След тропара: „По молитвите, Господи, на Пресв. Богородица и на всички светии твои дай ни Твоя мир и помилуй нас като щедър и човеколюбец. Амин!“ следва: „Мѡла са на сѣкой православенъ христѡнинъ и на-/сѣенныйците са мѡла, и свѣтѡла десница цѣлѡемъ/ ѡзъ ѡменемъ наиденъ поклонникъ да ма спо-/мѣните на сѣла литѣргѡ“. Следвайки средновековната книжовна традиция, хаджи Найден Йованович вмѣква в изданието освен сведението, че е „поклонник“, и молба към читателите да се молят за него.

Фигурата на издателя – Найден Йованович, се оказва изключително значима във възрожденската ни културна история. Роден е през 1805 г. в с. Хаджилии⁵⁾ (дн. Юнаците), Пазарджишко. Смята се, че е инициатор за откриването на първото българско светско училище в Пазарджик през 1823 г.⁶⁾, и то цели 12 години преди прочутото Габровско училище да отвори врати през 1835 г. И

пак според Петър Парижков от 1835 г. учителства в Батак и едва след 1839 г. става пътуващ книжар и книгоиздател⁷⁾. За отказването му от „даскалъка“, както и за „двете му намерения: 1) да иде на хаджилък, и 2) да напечата славянска граматика⁸⁾“, черпим сведения от писмо на Захарий Зограф до Неофит Рилски от 2 февруари 1839 г.⁹⁾ От същото писмо става известно, че Н. Йованович е „судит“¹⁰⁾, „пашапортлия елински“ и че знае гръцки, турски и български език. А прозвището му *Татар-Пазарджичанина* се обяснява лесно от старото име на Пазарджик, където е учителствал.

„Каталогът на възрожденската книжнина“ на Маньо Стоянов дава информация за 24 негови собствени издания и 12 други, на които той е спонсор или издател. Според първия биограф на Найденов – Никола Начов, хаджи Найденов успява да издаде повече от 35 различни книги – „календарчета, буквари, жития, нравоучителни съчинения и др.“¹¹⁾

През 1840 става *хаджия* и така се изписва на титулните страници на изданията си (първото от които е през 1843 г. в Букурещ в типографията на братя Каркалеки) – „Хаджи Найденов, учителя и книгопродавца на сичката Словеноболгария, жителя татарпазарджичкаго“¹²⁾. Смята се, че хаджи Н. Йованович стои на челната позиция в дългата редица на пътуващите книжари¹³⁾. За безкористността му свидетелстват негови сънародници, които твърдят, че Н. Йованович раздавал книгите си „де с пари, де без пари“, само и само да помогне за просвещаването на сънародниците си¹⁴⁾. Умира (сляп и в самота) на 22 март 1862 г. в Белград¹⁵⁾.

Интересен е и въпросът до каква степен езиковите възгледи на самия Найденов оказват влияние върху изданията, осъществени от него (и конкретно върху текста на *Митарствата*). За да се отговори на този въпрос обаче, необходимо е изследване върху езика на собствените му текстове в съпоставка с езика на тези, на които той е само издател. Такова изследване засега не е правено и излиза извън рамките на настоящото научно съобщение, но несъмнено представлява тема за възможно бъдещо проучване.

Правописни и езикови особености на 20-те Теодорини митарства от изданието

А) Правописни и фонетични особености

С голям ер в краесловие са същ. имена в м. р., ед. ч. (на етимологичен принцип): *дѣховникъ*, *гюмрѣкъ*, *ѣланшайтѣкъ*, *даръ*, *грѣхъ*, *сѣмъ*, *сѣмъ*, *животъ*, *братоненавѣстникъ*; както и формите на глаголните окончания за 3. л., мн. ч. – *посѣмѣхъ*, *ѣстражѣхъ* и др.

Големият ер е вокализиран в о в много малко случаи при предлозите *въ*, *съ*: *во ѣдъ*, *во ѣдѣ* (със запазено местно падежно окончание във втория случай), *во вѣки*; *со снага*. По-често предлог *въ* се заменя с *оу*, както е характерно за западните погранични говори, срв.: *оу хѣбавы кѣщи*; *оу мѣка*, *оу мѣките*; *оу парѣ*; *оу стока*; *оу слѣдѣсти*; *оу весѣмѣ*; *оу (найѣмна) земѣлѣ*. Предлогът *съ* в почти всички случаи е вокализиран и

удвоен по народному като *сѣсъ*. Вокализация се среща по-често в някои представки на думите: *вѣ-*, *сѣ-*, *вѣз-*, срв. напр.: *совершѣнѣ*, *согрѣшѣлѣ*, *собираѣ*, *собиры*, *разсѣждаѣ*; *воздѣшнѣ* (*дѣволи*), *возмѣжно*. В нашите паметници от XVIII век има случаи, в които се пише *а* вместо (*ѣ*), такива примери от изданието са формите напр.: *лажѣ*, *лѣже*. Интерес представлява думата *пѣсокѣ*, която е с вторичен вмъкнат ер, впоследствие вокализиран.

С малък ер са думите, които в стб. завършват на малък ер, като съществителните от стара *ѣ*-основа, напр.: *младѣсть*, *пропастѣ*, *пѣкѣсть*, *радѣсть*, *милѣсть*, *пѣснь*, както и думите *любовѣ*, *кнѣзѣ*, или думи, завършващи на меките в старобългарския език съгласни *ж*, *ч*, *ш*, както и на съчетанията *шт* и *жд*, срв. напр.: *рѣчѣ*, *сѣрѣчѣ*; *ѡсѣдишѣ*, *ѡѣкоришѣ*, *помѣнешѣ*, *знѣешѣ*; *помѣщѣ*, но и *пѣмѣщѣ*. Малкият ер се вокализира в наставката *-ѣнѣ* на прилагателните имена, срв. напр. прилагателното *стрѣшенѣ*.

На мястото на старобългарската голяма носовка се среща рефлекс *ѣ* (*ѣ>ѣ*) под църковнославянско влияние, срв. напр.: *рѣки* < стб. *рѣка*; *мѣка* < стб. *мѣка*; *мѣжи* < стб. *мѣжѣ*; *ѡсѣдишѣ* < стб. *сѣдѣти*; (*чрѣктаѣа сѣсъ*) *зѣбы* < стб. *зѣбѣ*; но също и *пѣтища*, *пѣтишта* < стб. *пѣтъ*; *неѣтъ* < не *ѡсѣтъ*, форма за 3 л., мн. ч. от стб. глагол *ѡсѣтъ*; *несѣпа* < стб. *сѣпнѣти*, *нестисната*, *щедра*.

Интересни са формите (*дѣрѣа*) *гнѣсна*, (*рѣчи*) *гнѣсни* – *гнусна*, *гнусни*, при които наследникът на големия юс е *ѣ* (*ѣ>ѣ*), срв. засвидетелстваните още в стб. паметници дублетни форми на глагола *гнѣшѣти* и *гнѣшѣти*.

Непоследователно се изписват формите на спомагателния глагол *сѣм*, срв. напр.: *сѣмѣ*, *сѣмѣ* < стб. *ѣсѣмѣ* – *сѣм*, 1 л., ед. ч., сег. вр.; или формата *сѣ* – *са*, 3 л., мн. ч., сег. вр. (< стб. *быти*).

Думата *пѣти* се среща като *пѣтъ* (в ед. ч.), *пѣты* и *пѣты* (в мн. ч.).

По отношение на ятовата гласна се наблюдава, макар и не често, преход в *ѣ* (*ѣ>ѣ*), срв. напр.: *бѣхѣ* и *бѣхѣ*; не *махѣ* (!) *вм.* *нѣмахѣ* – *нямахѣ*, *нѣкои* – *някои*; *нѣкого* – *някого*; *голѣмѣ* *грѣхѣ* – *голямѣ* *грѣхѣ*, *голѣма* – *голяма*, *грѣхѣ*, *прѣдѣ* < стб. *прѣдѣ*. Като че ли обаче примерите с употреба на *ят* на етимологично място преобладават, срв. напр.: *пѣсни*, *грѣхѣ*, *грѣшнѣ*, *грѣховѣ*, *исповѣдахѣ*, *бѣхѣ*, *бѣха*, *мѣсто*, *вѣрнѣте*, *исповѣдали*, *бѣды*, *сѣрѣчѣ*.

Интерес представляват отглаголните съществителни в текста, които се изписват с *ят* на неетимологично място, срв. напр.: *пѣнѣ*; *немѣнѣ*; *трѣнѣ*; *шепотѣнѣ*.

Ы се използва по-често на етимологичното си място, срв. напр.: *быѣ*, *былѣ*, *былѣ*; *мысли*, *мыслихѣ*, *мыслимѣ*, *навысокъ*, *мытарство* и др., което е очаквано. Но се срещат, макар и рядко, случаи на замяна с *и*, и то в причастната форма *билѣ* (срв. по-горе *былѣ*), което вероятно е особеност на оригинала.

Правописно се различават формите за мн. ч. при съществителните имена от м. р. в зависимост от синтактичната им функция в изречението. Ако думата е подлог, т. е. е в им. п., окончанието за мн. ч. се изписва с *-и*, но ако дума изпълнява роля на допълнение (пряко или непряко), тогава се използва в. п. с *-ы*, срв.: *ангѣли*

(им. п.), но облацы (в. п.), (чръкта́ха со́съ) зѣбы (в. п.), (со́съ не́кои) човѣцы, (и сѣсъ църковни) молитвы (в. п.), (на вѣрныте) дѣшы (в. п.); (ѡ тіа люти) бѣды (в. п.). Това правило обаче е следвано непоследователно, срв. напр.: рѣкохъ на стѣи а́ггѣи – *казах на светите ангели* (на + им. п.).

Показателното местоимение *тези* се изписва непоследователно ту с -ы, ту с -и, срв. напр.: тѣа, тіа – *тия*.

По отношение на групите ър/ѣр, ѡл/ѡ се наблюдават съответно църковнославянските рефлексии ѣр/ѣр, ѡл, които не са редки във възрожденската ни книжнина по принцип, срв. тук: соверѣшенѡ, дѣржаа, цѣркова, сѣрдце, немилосѣрдие; должна, и др. Но в текста на *Митарствата* се срещат и народни изговорни форми като: скръцаха, сръдѣла, сръдѣтъ, сръдѣнѣ, дръжатъ, нестрѣпимыа, трѣсатъ и потрѣсѣха, кльнѣха.

Малката носовка се пише, но е с църковнославянски изговор на я, срв. напр.: стѣа недѣла; ѡтѣренѣ; славослѡвіа Бѣа. В средисловие а е често на етимологичното си място, срв. напр.: свѣтаа < стб. свѣтѣти; кнѣзь.

Използват се две графемии за звук (и) – и и ѣ, като второто се използва винаги преди гласен звук, срв. напр.: чревоѡгѡдіе, ѡсѣждѣніе, литѣргіа, дѣгѡлѡвіе – *приятелство*; кабахѣтѣа и др.

ѡ се среща предимно в началото на някои думи, но не често, като напр.: ѡсѣждаа, ѡсѣждѣніе, ѡсѣдишь, ѡдѣмоватъ, ѡпикале, ѡротѣваха – *хортуваха, говореха*, но при наречията – и в краесловие, срв.: ѡратѣванѡ, тѣмѡ, невидимѡ, далѣкѡ. Ѧ се използва рядко в началословие (ѡни), по-често в корен и в окончанията на думите. Срещат се и двойко изписани форми, като напр. сравнителната степен на наречието *нависоко*: пѡнавѣсокѡ и пѡнавѣсоко.

В глаголните окончания и в окончанията на съществителните имена се използва ѡ. Като изключение с -ѡ се явява формата на стб. съществително грьѣхъ в им. п., мн. ч. (с окончание -ѡе по стара ѣ-основа вм. стб. форма грьѣсн), която се среща изписана грьѣхѡвы, но още и като грьѣхѡве, грьѣхѡви, грьѣхѡви.

Предлогът ѡтъ задължително се пише като ѡ по традиция още от среднобългарския период от развоя на българския език. Интересна е формата ѡписѣватъ, която може да се разглежда като с редукция.

При глаголите в 3 л., мн. ч., сег. вр. (I и II спр.) се забелязва затвърдяване на окончанието от -ѣа в -ѣт: смѣѣтъ, но покѣѣтъ; мѣсѣѣтъ, трѣѣтъ, ѡстѣѣтъ, това е важна черта, показва българско произношение, идващо от западните български говори.

Йотувано ѣ се среща в: ѣѣа, ѣѣѣ, ѣѣѣнѣ, ѣѣ (като форма на личното местоимение за им. или в. п.).

Африкатът (дз) се изписва само на неетимологично място, срв. напр.: сми, слѡ, слопомѣніе, зміи.

Използва се сръбската графема за звука (дж) – џ, и то в думи от чужд произход (турски), срв. напр.: мѣнци, мѣханѣи, Хаѣи, анѣѣѣ.

От звуковите промени, които са срещат в текста, налице са редукция, преглас, елизия и епенеца. Най-чести са примерите на редукция на неударено ѡ в ѣ, срв. напр.:

мнѣго вм. *много*; кѣлко – *колко*; дѣри – *дори*; тѣгѣзи – *тогози* (диал.), *този* (книж.). От елизията на съгласни в началото на думите се наблюдава често изпадане на начално *х* в думите: ѡротѣаха – *хортуваха*, фѣна – *хвана*, както и изпадане съгласна *в* от група *вс-* и *вз-*, срв. сички, сѣте – *всички*, сѣка – *всяка*, и зѣха – *взеха* по западнобългарски говорен модел.

Налице е преглас на неударено *а* в *е*, срв. напр. прилѣчеха – *приличаха*.

Епентетично *л* се среща в *зѣмлата*.

Налице е и вмъкването на съгласна *д*, срв. напр.: краждѣа.

Б) Граматически особености

– Аналитични степени за сравнение при прилагателните имена и наречията: поголеми – *по-големи*, помѣждѣни – *по-осъдени*, погнасенъ и посмѣденъ (сѣсъ всѣмъ) – *по-гнусен* и *по-смръден* (от *всички*), похѣбавъ – *по-хубав*, покраснѣи – *по-красив*, понавѣсохъ – *по-нависоко*, понагорѣхъ – *по-нагоре*; найповѣкъ – *най-повече*, (ѡ) найдѣла (зѣмла) – (в) *най-долната* (зѣмля).

– Употреба на членувани форми при съществителните имена: -та за ж. р., ед. ч., срв. зѣмлата – *земята*; -то за ср. р., ед. ч., срв. сѣнѣтъ – *слънцето*; кратък опр. чл. -а за м. р., ед. ч., срв. (на) акѣла – *на ума*; пылен опр. чл. -атъ/-ѣтъ, срв. ѡѣматъ – *умът*, хакѣтъ – *заплата* (единичен случай на членна форма -отъ във вѣкѣтъ); за мн. ч. -тѣ, срв.: агѣлитѣ – *ангелите*; грѣхѣтѣ – *греховете*; при прилагателните имена членната форма е -тѣ, срв.: грѣшнѣтѣ – *грешите*; мѣтвѣтѣ – *милостивите* (окончанието за мн. ч. при същ. имена от м. р. в повечето случаи е според синтактичната служба в изречението -и за им. п. и -ы за в. п.).

– По отношение на употребата на личните местоимения се използват следните форми: ѡ, аз – *аз*, 1 л., ед. ч., им. п.; ты – *ти*, 2 л., ед. ч., им. п., той (в редки случаи) – *той*, 3 л. ед. ч., м. р. им. п.; го – *го*, 3 л., ед. ч., м. р., в. п., кратка форма; тѣ (по-често), но и она, – *тя*, 3 л., ед. ч., ж. р.; ѡ, ѡ – *я*, кратка форма на личното местоимение за 3 л., ед. ч., ж. р., в. п. (прави впечатление, че формите за 1 л., ед. ч., им. п. и 3 л., ед. ч., ж. р., в. п. се изписват по еднакъв начин и разликата помежду им идва само от контекста); нѣ – *ние*, 1 л., мн. ч., им. п.; макар по-често да се използва книжовната форма *ны*, среща се, макар и в единични случаи, говоримата форма *ни* – *ни*, 2 л., мн. ч., кратка форма, в. п., среща се и съвременната българска кратка форма *ни*; они – *те*, 3 л., мн. ч., им. п., както и нѣхъ – *тях*, 3 л., мн. ч., в. п.; гѣ – *ги*, 3 л., мн. ч., в. п., кратка форма.

– Старобългарските енклитични местоименни форми *ма* и *са* в текста са: *ма* (по-често), но и *мѣ* – *ме* (дѡвѣдоха *ма* ѡѣ мой дѡмъ – *доведоха ме въщи*; пакъ *мѣ* заведѣха – *пак ме заведоха*); *се* – *се* (да сѣ йскаже; й сѣ чѣше гласъ).

– Показателни местоимения: той – *този* (по-често е във функция на показателно местоимение, отколкото на лично, вж. по-горе); тѣа – *тая*, *тази*, тѣа, тѣа – *тия*, *тези*, но също и сѣ < стб. сѣ – *тези*.

– Употреба на притежателни местоименни форми (членувани и нечленувани), срв. напр.: моѣтѣ; нѣгови – *негови*; нѣхно – *тяхно*; нѣхна – *тяхна*; нѣхнитѣ – *техните*.

В) Лексикални особености

От лексиката най-интересна и с висока честота на употреба са диалектните думи и думите от чужд произход, предимно турска лексика. От диалектните думи в *Теодорините митарства* често се използват глаголни форми с наставка -ува, характерна за говоримия език, напр.: *йстрѣжѣватъ – изпитват*; *пока́зѣвахъ – показвахъ*; *ѡдѣмѡватъ – одумват, говорят за нас*; *ѡрѣтѣванѡ – говорено*; *преа́дѣа́ле – преяждали*. Други думи с диалектен характер са глаголните форми: *трѣжехъ – търсехъ*; *запрѣхъ – спряхъ*; *хари́за – подари*; *преа́ле – преяли*; *чѣктахъ – чегъртахъ, скърцахъ*; *чинила – правила*; *зима – взима*; *кърта́лисамъ – куртулисам, избавя, отърва, успокоя*; *запрѣхъ – спряхъ*; *не се найде – не се намери*; *чѣва – пази*; *са́ка – иска*; *нестѣпимѡ – неизтърпими*; прилагателните имена: *криви – лъжливи*; *правъ – истинен*; наречията: *тога́й – тогава*; *та́мѡ – там*; *па́ – отново*; *де́ка – където*; удвоеният и вокализиран предлог *сѡсъ – със*, обобщителното местоимение *сѣчки – всички*; както и съюзните думи: *де́ка щѡ – кога какво*, и *щѡ – които*. Говоримата думата *сгоди́ла* се използва в значение на *събирам се с някои хора да гуляя*. Среща се една сръбска дума и тя е *зѡрови – думи, слова*. Голям е броят на турцизмите в *Митарствата* от изданието, от тях често се използват съществителните: *тефѣ́ри*; *лака́рѣди – приказки, шеговити разговори*; *акѣ́л – ум*; *те́рези́л – нивелир*, „везна“, а не се използва със значение на *шивач*; *каса́вѣтъ – грижа, безпокойство* (и *ѡтѣдо́хмѡ на горѣ без каса́вѣтъ*); *саха́тъ, саха́ти – час, часове*; *ха́къ – възнаграждение*; *йзме́каре – ратаи*; *га́ресъ – (тая) обида*; *Ха́ци* (от арабски през турски) – *хаджия*; *фа́йда – лихва*; прилагателни, напр. *кабаха́тла – виновен, провинен*; наречия, напр. *а́нѣа́къ – именно, тъкмо, само*; *кабы́а – да може, да има как*.

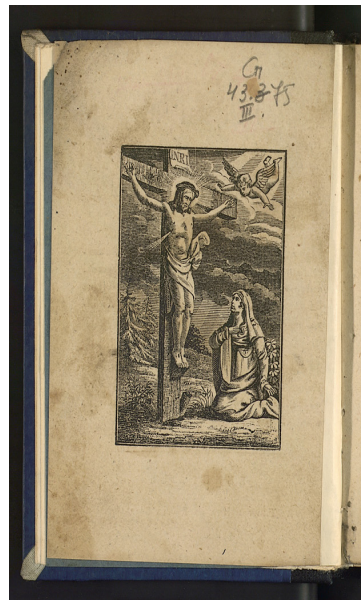
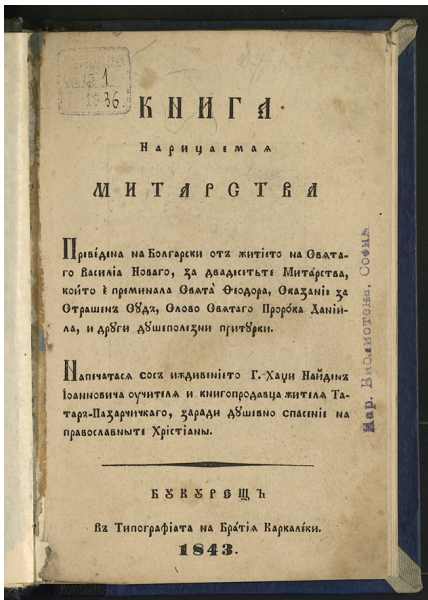
В текста се използват три думи за *митарство* – две с турски произход (*гѡмѣ́къ* и *бажа́рница*) и една домашна, славянска (*мыта́рство*). Редуват се в текста, явно с цел да се избягват повторенията.

Ролята на Йоаким Кърчовски за изграждането на книжовния новобългарски език е неоспорима. Както се вижда, макар и да са включени във второ издание, от текста на *Митарствата*, налице са следните езикови особености: членуване на имената, аналитизъм при степенуването, аналитизъм при формирането на бъдеще време; замяна на инфинитива с да-конструкция. Освен общобългарски езикови особености Й. Кърчовски използва и такива, тясно свързани с югозападнобългарския диалект: а) фонетични – *говорам, сон, верна*; б) морфологични – *овчаре, народо, носим*; в) синтактични – *кой, дека, що*; но освен това разширява и диалектната основа на писмения език с някои източнобългарски особености – на фонетично ниво, напр. това е наличието на редукция при неударените гласни. Това е началото на формирането на книжовен език на наддиалектна основа.

Предполагам, че изданието на Найден Йованович продължава идейните принципи на Йоаким Кърчовски. Разбира се, това означава, че в изданието могат да се открият два пласта на езикови иновации – тези на самия Кърчовски и тези на самия Найден Йованович. От една страна, това показва динамиката в развоя на книжов-

ноезиковите изразни средства, макар и да е мотивирано от различната диалектна особеност на двамата книжовници. Найден Йованович е от Татар Пазарджик, дн. Пазарджик, а Йоаким Кърчовски – от Кичевско в днешна Македония. Тоест налице са две нива на континуитет. На първо място, съществува приемственост на съдържателно-текстово ниво – макар и изключително популярен, текстът не се „снизява“ на съдържателно равнище, а само се демократизират езиковите изразни средства. На второ място, налице е приемственост в книжовноезиковата концепция – езикът на Й. Кърчовски, имащ народна основа, четвърт век по-късно отново е подновен, т.е. демократичен характер има самото движение в езика, а не достигнатата фаза от неговия развой. Разбира се, в друго бъдещо изследване тези наблюдения могат да бъдат компаративно и изчерпателно описани и аргументирани. Важно е да се обърне внимание на това има ли концептуални изменения в представата за формиране на книжовен език на народна основа между преводач и издател (преиздател), но това е проблем, изискващ по-пространно изследване, което това кратко научно съобщение нямаше за цел.

Приложение 1

БЕЛЕЖКИ

1. Разбира се, в самото издание липсва определение на тази начална уводна част, която аз условно наричам „Предисловие“ или „Въведение“.
2. Няма заглавие, обобщаващо и представящо 20-те Теодорини митарства. Те започват с изброяването си, напр. Мытарство ѧ, Мытарство бї и т. н.
3. Така са наричали през Възраждането Долни Турчета (с. Стамболово) и Горни Турчета (с. Бяла черква) – села в днешна област Велико Търново.
4. Рубието е османска златна монета, обикновено равна на $\frac{1}{4}$ от османския златен цехин. Златни цехини (стари златни венециански монети с висока проба злато – 23.5 карата, еквивалент на проба 980) се секат в Османската империя от 1478 г., а през XIX век са заменени от златните турски лири. Златните цехини са най-търсените и ценени и най-дълго в обращение златни монети на територията на цялото Средиземноморие. Много по-късно са започнали да се секат монети, дробни или кратни на основната монета – $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 2, 3, 10, 12 и 100 цехина. <bg.m.wikipedia.org/wiki/Цехин>
5. Парижков, 1986: 9. Село Аджилие според Н. Ферманджиев (1980: 44).
6. Парижков, 1986: 9.
7. Парижков, 1986: 9.
8. Найденов е искал да издаде Неофитовата граматика, но тя не била още готова. Даже се срещал с Н. Рилски в Копривщица (Ферманджиев, 1980: 45).
9. Начов, 1904: 1.
10. Парижков, 1986: 9.
11. Парижков, 1986: 9.
12. Названието на книгата е „Книга, нарицаемая святче или календар вечный“ (Парижков, 1986: 7). Припомням, че през същата години излиза и „Книга нарицаемая МИТАРСТВА“.
13. Парижков, 1980: 13.
14. Ферманджиев, 1980: 44.
15. Парижков, 1986: 12; Ферманджиев, 1980: 47.

ЛИТЕРАТУРА

- Начов, Н. (1904). Хаджи Найденов Йоанович. *Отделен отпечатък от Периодическо списание*, София, кн. LXV, с. 1.
- Парижков, П. (1980). Българските книжари от епохата на Възраждането. – В: *Възрожденски книжари*, София, с. 5 – 28.
- Парижков, П. (1986). *Апостоли на книгата*. София: Петър Берон, 101 с.
- Цоинска, Р. (1989). Йоаким Кърчовски. – В: *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН, с. 72 – 77.

Ферманджиев, Н. (1980). Хаджи Найденов Йованович. Книгоиздател и книгопродавец. – Вв: *Възрожденски книжари*, София, с. 43 – 47.

REFERENCES

- Nachov, N. (1904). Hadzhi Naiden Ioanovich. *Otdelen otpechatak ot Periodichesko spisanie*, Sofia, kn. LXV, s. 1.
- Parizhkov, P. (1980). Bulgarian booksellers from the Renaissance. – In: *Vazrozhdenski kinzhari*, Sofia, s. 5 – 28.
- Parizhkov, P. (1986). *Apostoli na knigata*. Sofia: Petar Beron, 101 s.
- Tsoinska, R. (1989). Yoakim Karchovski. – In: *Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik*. Sofia: BAN, s. 72–77.
- Fermendzhiev, N. (1980). Hadzhi Naiden Ioanovich. Bookpublisher and booksellers. – In: *Vazrozhdenski knizhari*, Sofia, s. 43 – 47.

AN EDITION OF “THE TRIALS OF THE SOUL” FROM THE ERA OF BULGARIAN REVIVAL

Abstract. The edition contains various texts with eschatological visionary content. One of them is the “Trials of the Soul” – a part from the “Vita of St. Basil the New”. The main text of the “Vita of St. Basil the New” appeared during the Middle Ages. The text became popular again during the Renaissance, and especially the part of the soul’s trials of Blessed Theodora.

This edition is translated from Church Slavonic language and was published by Naiden Ioanovich in 1843. The translation from the Church Slavonic was made by Joakim Kurchovski. This study aims to describe the edition in terms of content and specific features of the Bulgarian literary language.

Keywords: Edition; translation; the „Vita of St. Basil the New“; “Soul’s Trials“

✉ **Dr. Lyubka Nenova, Assist. Prof.**
Southwest University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihailov St.
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: ljubka_nenova@abv.bg